ШУМЛЯТЬ ЖОРНА

Драма

Підготувала для публікації

Інна Нагорна

Драма

Особи:

Андрій Михайлюк — громадський діяч.

Ната — його жінка.

Петро Іванович — фото-репортер, підсудний.

Ір — його жінка, танцюристка.

Клавдій — професор-політик.

Євген Лисик — редактор.

Платон, Іван, Данило — селяни.

Олімпій, Гервась — партизани.

Сарафина — дівка при жорнах.

Ольга — служниця Михайлюків.

Партизан на горищі.

Сільська дівчина.

Партизани й селяни.

(Діється на Волині 1942 року)

Дія перша

Кабінет Михайлюка. В глибині підвищення, розсувальні двері, стіл, кут шафи, бюст Шевченка...

На передньому пляні: канапа, стіл для куріння, фотелі. Збоку робочий стіл — телефон, килими, картини, вази, квіти.

Ранок. Через прозорі занавіси вікон ллється сонце. Ясно, чисто, прозоро. Легка музика.

Входить Ольга з оберемком свіжих квітів — елегантна, у свіжому, чистому фартушку. Міняє у вазах квіти, бавиться з ними, розмовляє з ними.

Вривається музика, радіо-апарат дає звідомлення з фронтів.

"Увага! Ранній концерт закінчено. Подаємо звіт верховного командування: Головна квартира. Як було вчора повідомлено — великий і рішаючий бій за Керч закінчено. Взято в полон двісті тисяч ворожих вояків, здобуто триста танків, дві тисячі двісті гармат, двісті автомашин і багато... "

Ольга закриває апарат і говорить далі до квітів... " Вбито тридцять тисяч ворожих вояків, потоплено сто двадцять тисяч брутто-тонн,

атаковано бойові споруди Мальти, Лондону, Ліверпулю... В Європі, Азії, Африці, Австралії... Як вам це подобається? Ха-ха! Пане тюльпане? Що? О! Чудово! Ні! Так буде краще. Так без сумніву краще! У морському бою під Сарабаєю знищено... Ти знаєш де Сарабая? Сарабая! Сарабоя! Ха-ха! Ай-яй-яй-яй! Як ти чудово пахнеш!

Входить Ір. Молода, елегантна, у кімоно. Ольга її не чує. Ір слухає розмови Ольги.

Ір: Добридень! Олю, добридень!

Ольга: О!

Ір: Принесла залізко… Там… На кухні. Дякую. А чи ти знаєш, що я спалила?

Ольга: Що? (збентежено)

Ір: Комбінацію! Шовкова! Остання! Я ж тебе питала: як гладиться шовк?

Ольга: А я ж вам казала. Звичайно. Через шматку…

Ір: Що ти тут з тими квітами? Квіти, квіти… Вічні квіти, завжди квіти.

Ольга: Бо ж ‘‘вони’’ так люблять.

Ір: А де ж ті вони?

Ольга: Та пішли ж… Мабуть, на луг. Такий ранок. Раненько встали… (з-за порт’єри, в глибині сцени, виходять Клавдій і Петро Іванович. Клавдій сутулий, мішкуватий, Петро Іванович тонкий, стрункий, розбите волосся…).

Ір: О! Професоре! Спізнилися. Воєнне звідомлення…

Клавдій: Так, хороша пані Ір! Спізнився. Ось несподівано зустрів і заатакував мене ваш чарівний чоловік. Засипав мене бамбами. Аргументами, погрозами…

Ір: Не звертайте уваги професоре… Це ж його фах… зайняття.

Клавдій: У даному випадку — досить, скажу вам, своєрідне зайняття.

Ір: А все-таки не звертайте уваги… Заздрісним багато дарується.

Клавдій: А ви все в театрі?

Ір: Як дозволите — так.

Клавдій: І танцюєте?

Ір: Поки можу.

Клавдій: Заздрю. І я заздрю.

Ір: І ваша заздрість гідна уваги.

Клавдій: Такий час, що?

Ір: Правда, — навіть не віриться.

Петро Іванович: (понуро) Було б бажано, Ір, щоб ти йшла до себе…

Ір: Чуєте, професоре? (вказує головою на Петра Івановича).

Клавдій: (Не слухає, дивиться на портрет Нати). Признаюсь. Ніде ще не бачив стільки жінки. Його можна розуміти. Скільки тут сонця? Скільки тут сонця?

Ір: Чула, що й ви малюєте? Коли можу вам позувати?

Клавдій: А, пані Ір! Не до того… Хіба я Андрій? То лиш він… (обертається довкруги і показує). Квіти, сонце, музика, мистецтво, жінки. Клясичне непорозуміння…

Петро Іванович: Ха-ха-ха!

Усі повертаються у бік Петра Івановича. Ольга забирає старі квіти і тихо виходить.

Ір: Бачите? Бачите? Чи ж не божевільний?

Петро Іванович: Я тобі кажу йди геть!

Ір: І що з тобою? Які в тебе очі?

Петро Іванович: Мовчи! Мов-чиии! Кажу тобі — йди геть!

Ір: Він… Він… Виразно божеволіє… (точиться задом і зникає за дверима)…

Петро Іванович нервово дивиться їй услід.

Клавдій: Починаю розуміти… Хто вам сказав, що вони вертаються?

Петро Іванович: Хто вони?

Клавдій: А! Не розумієте. Розумієте добре…

Петро Іванович: Вертаються? Ха-ха! Що ви, що ви? Тож тільки що здали Керч.

Клавдій: Знаю… Знаю… День-що-день слухаю… Сиджу при апараті, як проклятий.

Петро Іванович: То чого питаєте?

Клавдій: Бо ви з кожним днем міняєтеся… Ще недавно був людиною. Якесь дихання впливає на вас. Вертаєтесь? Назад? Патріотизм? Ідеологія? Що?

Петро Іванович: (хвилюється, ковтає слину) Ну й? (крутить цигарку).

Клавдій: Ну й нічого. Вас питаю?

Петро Іванович: Що ви, професоре, з цього боку можете розуміти в таких справах?

Клавдій: О, молодий чоловіче! Я починав з ними вже тоді, коли вас, можливо, не було на цьому світі.

Петро Іванович: Ге! Починали… Але не скінчили.

Входить Ольга, вносить купу листів і кладе їх на бюрку.

Клавдій: Пошта?

Петро Іванович: Пошта.

Клавдій: Ви б, Ольго, так не клали тих листів.

Ольга: А як?

Петро Іванович: Боїться, боїться… Хе-хе!

Ольга: Кого боятись? Чого боятись? Вони нікого не бояться. Вони раді всіх у себе бачити. Дивіться — вони навіть дверей не зачиняють, я навіть казала: тепер війна, по вулиці швендяють різні люди… А вони мені: на те, кажуть, і вулиця, щоб по ній швендялись…

Петро Іванович: Хе-хе-хе!

Клавдій: Вам, бачу, таке подобається?

Петро Іванович: До побачення, професоре! Подобається. І ви мені також подобаєтесь… (Петро Іванович виходить).

Дзвонить дзвінок при вході і на столі телефон. Ольга біжить і до телефону і до дверей.

Ольга: (в телефон) Ні! Їх нема. Нема. Обох нема. Дякую…

Ольга: (за дверима) Вибачте, але їх нема дома. Не знаю. Не знаю.

Клавдій деякий час крутиться по кімнаті, розглядає портрет Нати. Вбігає Ольга…

Ольга: Ходять і ходять… І все питають. Пан має коротку відпустку і ту не дають використати…

Клавдій: А що робить тут Петро Іванович?

Ольга: Що робить… Нічого. От приходить. Знаєте ж, що пані Ната і пані Ір приятельки. Вони так завжди разом, одна без одної ні кроку. Петро Іванович приходить також, лише останнім часом він чогось почав

киснути. Завжди всім невдоволений, лається з пані Ір, чіпляється до пані Нати…

Клавдій: А чого він став такий?

Ольга: А хто його знає. Я думаю — нерви. Вони під тими большевиками стільки пережили.

Клавдій: Але ж тепер їх нема… Тих большевиків.

Ольга: Та нема, але він боїться. Каже: вони вернуться. Їх тіні боїться.

Клавдій: Але чого він чіпляється до інших людей?

Ольга: А хто його розбере! Боїться!

Клавдій: Боїться… Ну, гаразд. Я йду. Прийду знову слухати вісті… Ви мені вибачте, але це одиноке місце де я можу слухати вісті.

Ольга: О! Прошу! Дуже прошу!

Клавдій виходить. Ольга робить порядки і тихо, між іншим, наспівує:

‘‘Небо синє, земля чорна та земля чорна — та гей!

В Україні шумлять жорна, шумлять жорна — та гей!’’

У сусідній кімнаті мелодійно б’є годинник. З легким гамором, свіжі, щасливі, у літніх білих одягах, входять Андрій і Наталка. Наталка приносить ще китицю польових квітів.

Андрій: Натю! Дякую! Це було прекрасно! (відходить у глибину сцени).

Ната: Олюнько! Поставте десь ще й ці.

Ольга: Та ж нема куди.

Ната: Знайдіть місце. (віддає квіти, поправляє волосся) Ніхто, Олю, не приходив?

Ольга: Без кінця. І приходили, і дзвонили, була Ір, був Петро Іванович, ось тільки що відійшов професор… А там он пошта. Ціла купа.

Ната: Андрію! Добре, Олю, дякую! (Ольга відходить з квітами) Андрію! (сідає до фотелю, закурює) Яка свіжість!.. Андрію!

Андрій: (виходить з-за порт’єри) А? Що хоч сказати? (Держить книгу у червоних політурках)…

Ната: Що я щаслива… Що я така дуже щаслива… Але боюсь!

Андрій: (присів на поруччя фотелю, обняв Нату) Чого боїшся?

Ната: Страшно… Не знаю… Ти направду мій?

Андрій: О! Сумніваєшся? Ще сумніваєшся?

Ната: Дай ущіпну… Мій, мій, мій! (цілує).

Андрій: Це дійсність, Натусь…

Ната: Дійсність?

Андрій: Дійсність.

Ната: Неймовірно… То ж… То ж ти був там, я там… Ти був… Ні-ні-ні! Чи думав ти коли, що таке станеться?

Андрій: А ти?

Ната: Ніколи. І не снилось. Подумати лишень… Такі границі, такі люті границі… І треба було лиш аж такої війни… Глобальної! Яке чудо! Яке щастя! Мій ти… мудрий!

Андрій: Моя ти чудова!

Ната: Але все таки… Я тобі тепер можу сказати моєю мовою: я цього чекала. Уяви, я вірила, що так не може бути… Я їх тих різних резонів чому вони так якраз улаштували своє життя — не розуміла, але я розуміла, що так бути не може.

Андрій: Але це ще не кінець.

Ната: Не кінець чого?

Андрій: Ну… Того… Світу того. Чаду. Вони вчаділи. І тому вони так себе відділили. Захворіли.

Ната: (стрясає головою, до себе) Неймовірно, неймовірно. Вчаділи… Захворіли… (до Андрія). Ні. Андрію! Вони… Вони злякалися. Вони злякалися своєї вбогости, наготи, первісности. Вони втекли за стіну і сказали: сюди вхід заборонений. Тут боягузи!

Андрій: (встав, підійшов до столу і перебирає листи) Хто тут буде читати?

Ната: Щось нового, Андрію?

Андрій: Те саме. Прохання й доноси!

Ната: А! Не кажи так. Скажи: спрагнені свободи. Заблукалі, обездолені… (дзвінок за дверима) Чекай, чекай я сама… (встає, щоб відчинити).

Андрій: Там є Ольга. Мусимо виїхати, щоб не чути тих вічних алярмів…

Входить Ольга і подає Андрієві візитку.

Андрій: Розуміється. Редактор Євген… Знов допит. Просіть!

Ната: Але будь з ним чемний, Андрію! (виходить).

Андрій: А!

Влітає редактор місцевої газети Євген Лисик. Молодий, стрункий, з течкою…

Євген: Дозволяю собі увірватися до вашої святині, вельмидостойний Андрію Олександровичу, можливо в найменше сподіваний і зручний час, знаючи, що я вам такий же милий, як мені мій болючий зуб, одначе ваше становище, як також час, обставини і прочая, і прочая… змушують мене, підневольного редактора, зломати всі критерії чемности і вимагати від вас відповіді… Ви ж знаєте в якому часі ми живемо.

Андрій: Ну, й? Сідайте…

Євген: І як дозволите — вгощуся цигаркою… Не турбуйтесь, не турбуйтесь… Маю свій. Бакун. З Гільча. Учора привезли дядьки цілу папушку… Ви, знаю, не вживаєте цього зілля… (крутить цигарку). Усі, можна сказати, Андрію Олександровичу, здивовані…

Андрій: Чим?

Євген: Вашим, як дозволите так висловитись, зникненням…

Андрій: Яким зникненням? Я ось є, ви ж бачите.

Євген: Вас звикли бачити на всіх зібраннях, засіданнях. І враз, і враз… ваше місце скрізь порожнє… Що власне сталося? Здогади, припущення — той слово, той друге, і виходить…

Андрій: Ха-ха-ха! Кажіть, кажіть…

Євген: Самі знаєте… Публіку… Та ще в такий час…

Андрій: Ну, й що ж?

Євген: Та ніби нічого. Війна. Сорок мільйонів під зброєю, один якийсь там випадок — пусте, однак у наших закамарках це вже свого роду також війна. І скажу вам цілком серйозно, Андрію Олександровичу, що тут у цьому містечку існують певні елементи, що їм залежить, наприклад, унешкідливити хоч би вас… Це терен найбільш скупченої партизанки, тут діють шість родів різних підпільних, невидимих сил, і кожна з них… Ви ж розумієте…

Андрій: Хотів би не розуміти…

Євген: Вам загрожує небезпека…

Андрій: Яка?

Євген: У вигляді хоч би вашої мовчанки.

Андрій: Значить треба шуміти.

Євген: Також небезпечно — ха-ха-ха! О темпора, о морес!

Андрій: Скажіть — він закохався…

Євген: Ха-ха-ха! Ще гірше! То ж вже говорять, що вас оплутано…

Андрій: Ну, от… Значить нема виходу. Що ж робити, дорогий редакторе?

Євген: Так ясно і так темно. У вас, очевидно, буває професор Клавдій?

Андрій: Слухає радіо.

Євген: Слухає радіо.

Андрій: Щодня. Кілька разів денно.

Євген: Очевидно, очевидно. Йому сказав Петро Іванович, що ‘‘вони’’ вернуться.

Андрій: І обидва, кожний по своєму, роблять паніку.

Євген: Щось подібне. Але Петро Іванович, здається, хоче чимсь відкупитися. Клавдій за ним старанно слідкує…

Андрій: Вони, здається, слідкують один за одним.

Євген: Здається. Чудеса в решеті. Так значить, що сказати читачам?

Андрій: Найкраще нічого…

Євген: Я тільки того… Думав… Різні чутки… Сумніви… Тому і зайшов. Вибачайте! (встає).

Андрій: Охоче вибачаю. Я вас розумію. Бути редактором у клітці зі звірями — річ не легка.

Євген: Щодня треба кидати якийсь шматок, інакше розірвуть.

Андрій: Розумію. Тепер не вистачить кесареві — кесареве. Вимагається м’яса, крови. До побачення, редакторе! (Євген прощається і виходить) Наточко!

Ната: (виходить з-за порт’єри) Щось цікаве, Андрію?

Андрій: Хм… Цікаве. Питає, чого я мовчу, вимагає відповіді… Опінія, мовляв. Громадянство.

Ната: А що ж ти йому сказав?

Андрій: Властиво, крім порожніх слів — нічого.

Ната: Але щось казати треба.

Андрій: Можливо… Напевно. Одначе яким словом вискажеш те, що є? Де таке слово. Усі проти всіх! Тотальна, на землі, на воді, у повітрі, у душах і серцях війна. Що можна тут сказати. Ось купа листів, беру з них перший (бере лист, розриває і читає). ‘‘М. Снятино. Редакція часопису ‘‘Голос’’. Редактору пану Андрію Михайлюку. Від гражданина с. Круки Зяблинського району — Гавлика, Петра Зінов’євича. Заява. Подав я двадцятого січня біжучого року на ваше ім’я заяву про шкідливого громадянина нашого села, большевика й мародьора, мого швагра, Сковороду, Григора Миколаєвича, но до сих пор не одержав від вас ніякої відповіді. У мене большевики забрали і хату, і корову, і п’ятеро свиней, і два хлопці заморили в Сибірі… А Сковорода був їх донощиком і через

нього багато народу загинуло. Я спрашую, редакторе, чи сміють такі люди на світі жити?’’

Бачиш скільки їх тих листів? І всі такі. І весь час… І кожний день. Дай їм відповіді! Покарай зло! Вдовольни їх! Дружино моя! Нашу добу заражено страшною пошістю зла і от воно діє, і от воно приносить овочі.

Ната: І ти направду думаєш, що нема ніякої відповіді?

Андрій: Для нас? (оглядається на всі боки) Нема. Навіть нема куди оглянутися. Нема куди емігрувати… Коли я скажу одно лиш слово… Одно лиш слово і мене зітруть… А тому я мушу сказати, або не те, що треба, або… Або не казати нічого.

Ната: Але мовчання також мова. У нас було так, що хто мовчав, того розцінювали тією ж монетою, що й ворогів. Ця розцінка прийде й сюди.

Андрій: Вона вже прийшла. Вона вже між нами. О, кохана дружино! Нас тепер так мало тих, що собі вірять. Між нами всіма стоїть тінь недовір’я. Між всіма людьми на плянеті..

У коридорі раптовий дзвінок. Входить Ольга.

Ольга: (невдоволено) Там Петро Іванович…

Андрій: Ну, от…

Ната: Просіть.

Андрій: Але вибач мені… Після цього я з ним не можу… Я, зрештою, маю ще засідання.

Ната: Я спробую з ним говорити сама.

Петро Іванович: (швидко входить) Здорові були, Андрію Олександровичу! Вітаю, Наталю Володимирівно. Тішуся, що нарешті вас піймав, рано був, але не застав.

Ната: (спокійно, стримано) Сідайте. Закурюйте.

Андрій: Я, на жаль, мушу відійти.

Петро Іванович: А я хотів якраз з вами говорити. І то про справи важливі.

Андрій: Іншим разом. У мене обов’язки… До побачення! (виходить).

Петро Іванович: (з робленою веселістю) Ну, й закуримо. Чув, чув… Маєте відпустку. А який портрет, який портрет! Він і малює.

Ната: (спокійно) Це не його робота. Це тут є такий з полонених. Ви, Петре Івановичу, бачу, чимсь схвильовані?

Петро Іванович: Чому так думаєте?

Ната: Бачу, бачу.

Петро Іванович: Можливо й схвильований. Ви, Нато, володієте дивними чарами, біля вас усе цвіте.

Ната: Не глузуйте, а кажіть: що з вами? Що бентежить ваше втомлене серце. Мене це направду цікавить.

Петро Іванович: Маю задум.

Ната: Висловлюйтесь.

Петро Іванович: Власне, хочу спробувати. Справа ось яка: я переконався, що "вони" знов вернуться.

Ната: Ну, так що?

Петро Іванович: Як що? Не розумієте?

Ната: Розумію.

Петро Іванович: Ми "їх" громадяни, ми попали в полон, ми мусимо вернутися. Ми мусимо зберігти лояльність. Ми мусимо порвати з тим оточенням, серед якого ми опинилися. Більше: ми мусимо заслужити право нашого повороту… І ще більше: ми мусимо боротись з ворогом. Від вас окремо вимагається, наприклад, залишення цього дому… Або, коли ви тут зістанетесь, ви мусите виконувати певне завдання. Якраз те, що його мусить виконати кожний наш громадянин.

Ната: (повільно) А що буде, коли я ніякого завдання не виконаю? Коли я лишусь сама собою?

Петро Іванович: Ха! Що буде? Вдаєте наївну! (вибухає) Розстріл!

Ната: (спокійно) Я сказала все. Прощавайте!

Петро Іванович: (збентежено) Не грайтесь з огнем. Даю вам срок: сім днів. І це мої останні, товаришко Ната, слова! До побачення!

Ната: (спокійно) Прощавайте! (дивиться спокійно йому вслід, закурює згаслу цигарку, кличе Ольгу) Ольго! (Ольга входить).

Ната: Що буде сьогодні на обід?

Ольга: Борщ, смажена курка з гречаною кашею.

Ната: Можна ще щось додати?

Ольга: Можна.

Ната: Зробіть ще салату… І дістаньте овочевого вина, Ганна Павлівна обіцяла. У нас будуть гості. І покличте мені Ір.

Ольга: Добре, пані.

Ната: Довго був тут професор?

Ольга: Досить довго.

Ната: Не знаєте — чи дома пані Ір?

Ольга: Думаю, що так.

Ната: Покличте її, будь ласка.

Ольга: Зараз покличу.

Ната: (підходить до телефону і набирає) Банк? Нема там Андрія Олександровича? Попросіть його до телефону (чекає). Андрійчику! Поспішися додому. Так. Розмовляла. Не дуже добре… Треба протидіяти. Ні, милий… Я не боюся, але є тепер сам знаєш який час… Отже чекаю. Будь!

Входить Ір у сірому англійському костюмі. Ната спокійно кладе слухавку та йде їй назустріч.

Ір: Ось і я.

Ната: Ірочко, мила сідай. Хочу, щоб ти у нас пообідала.

Ір: Ти чимсь схвильована? Певно, Петрусь…

Ната: Так.

Ір: (дивиться хвилинку на Нату). Як тобі подобається мій костюм?

Ната: Подобається, але ти мусиш щось робити, мусиш негайно діяти, протидіяти.

Ір: Що? І ти нерви? Чи маєш помадку? Не звертай на того солом’яного демона ніякої уваги. Жени його геть!

Ната: Ні, Іро. Це справа поважна. Тепер такий час, що легковажити такими речами. Чи ти знаєш чого він від нас жадає?

Ір: Ах! Жадає! Ідіот! Невже і ти думаєш, що "вони" вернуться?

Ната: Дуже можливо!

Ір: Ні! Нато? Ні!

Ната: Все може статися, він вже міняється…Чи ж не бачиш, які його очі. Він вже не людина… Він може нас знищити… Я мушу признатися Андрієві, я не перенесла б його розчарування…

Ір: Але ж, Нато! Я не хочу! Я цього не хочу… Партія, ідеологія, плякати. Ні, ні, ні! Хочу бути жінкою, людиною… Не хочу такого зачумлення.

Ната: Тс! Хтось іде!

Обережно відхиляються двері і повільно втискається до них Клавдій з течкою.

Клавдій: Вибачайте, шановні пані! Пана Андрія, видно, немає. Нічого. Я тільки на хвилиночку.

Ір: Воєнне звідомлення?

Клавдій: Вгадали, пані Ір. Вислухаю звідомлення, сидітиму чемно (цілує обом паням руку, дивиться на годинник)… Якраз час. Вибачте! (йде до апарату).

Ір: Ну, й що ж! Вибачаю. Коли для вас звідомлення важливіші, ніж ми.

Ната: Ти, Іро, перешкоджаєш…

Ір: Чого хвилюєшся? Він не звертає на це найменшої уваги, я для нього пилинка у вихорі війни…

Клавдій приложив ухо до апарату і уважно слухає.

Ната: Тихо, Ір!

Ір: Мовчу ж. Сиджу! Речі поважні. Війна. А як ти сказала?

Ната: Не пустуй, Ір!

Ір: Чому ні? Як ти мені все перекапустила, я мала стільки плянів і які пляни, приїхав знов Вернер, привіз кіш вина, я хотіла йти… (кидається Наті на шию і щось їй шепче…) Ха-ха-ха! Але я все таки до нього йду і вино буде спожите. Чого так дивишся?

Ната: Сама знаєш… Такі часи, а ти…

Ір: Саме тому. Нат! Мила, хороша, дорога! Що я винна, що я трішки звичайна жінка, така собі ось якою мене пан-Бог сотворив… І чому я маю

бути жертвою глупих затій, глупих людей. Натко! А з Петрусем не церемонся… Жени геть!

Ната: Я мушу на хвилинку піти на базар. Зараз вернуся. Ти тут посидь… (вказує руками на Клавдія, відходить).

Ір: Біжи! Щось принеси…Доброго.

Німа сцена. Тиша. Клавдій уважно слухає радіо. Прориваються слова: "затоплено двісті тисяч бруто-регістрованих тон"… "Скинуто п’ять тисяч тон"… "Взято в полон триста тисяч ворожих вояків"… "Вбито дві тисячі триста"… Ір виймає з торбинки дзеркало і підмальовує уста. Після закурює.

Ір: Професоре? Чи вам ще багато зісталось дослухати? (Клавдій розпачливо просить рухами рук не перешкоджати) Ну, слухайте. (Несподівано зривається, вибігає до кухні. Скоро вертається) Професоре! Киньте ту брехню і ходіть!

Клавдій: (повільно переводить апарат на тиху музику і підходить до Ір) До вашої диспозиції, шановна пані.

Ір: Нарешті!

Клавдій: Маєте вигляд Єви, що наміряється спокусити Адама.

Ір: Пам’ятаю — ви одного разу мені сказали, що жінка, яка не хоче спокушати, не є жінкою.

Клавдій: Дякую за вашу пам’ять!

Ір: Ваші слова для мене дороговказ. Сідайте, ви, очевидно, не курите, але випити можете.

Клавдій: Ні.

Ір: Що значить ні?

Клавдій: Бо ні.

Ір: Що за відповідь, а до того, як ви кажете, спокусливій жінці…

Клавдій: Що вам поможе, коли зішлюсь на хоре серце, слабку нирку…

Ір: О! Серце! Нирка! Такій боєвій людині… Це од вас, скажу одверто, жорстоко по відношенню до таких історичних днів і подій, які ми з вами саме в цей момент переживаємо. Скажіть мені, професоре? Були ви коли закохані?

Клавдій: Досить несподіване питання.

Входить Ольга і вносить на теці пляшку наливки, закуску і чарку.

Ір: Ви не дочули, Олю! Ще одну чарку. Для професора.

Клавдій: Я не п’ю, пані.

Ір: Ми й не збираємось пити, чого такі великі очі? Кажете — несподіване питання.

Клавдій: Досить.

Ір: Вимагаю такої ж відповіді (наливає чарку).

Клавдій: Вагаюсь… Дуже вагаюсь.

Ір: Ви людина вчена і маєте так мало відваги.

Клавдій: Відвага річ умовна.

Ір: Ви, здається, були проти умовностей, релятивізму і вагання.

Клавдій: Залежно, в яких справах.

Ір: Ну, хоч би у цих саме… У любовних. Невже вам не приходило на думку, "що море і земля, все живиться любов’ю", як казав якийсь, здається, клясичний поет чи не Петрарка, якщо дозволите і мені виявити трохи вченості (Ольга вносить другу чарку, Ір наливає). Так, професоре, без вагань, нарікань, підозрінь, сподівань. За ваше серце… хворе! Ха-ха-ха! Ну, підносьте свою, навіщо наливала?

Клавдій: Не можу знати навіщо…

Ір: Підносьте, підносьте! Не забувайте з ким маєте діло.

Клавдій: Не забуваю, не забуваю.

Ір: Отже? За ваше здоров’я! (Клавдій вагаючись підносить свою чарку і обережно випиває. Ір випиває одразу) Ну, от! І пішло! І нічого не сталося!

Клавдій: Під терором все йде.

Ір: Ха-ха-ха! Терор! А правда — терором можна все таки щось досягти?

Клавдій: Певно… Можна… Розуміється. Є то велика сила…

Ір: Правда? А що, скажіть, наговорив вам сьогодні мій придуркуватий Петрусь.

Клавдій: Придуркуватий?

Ір: Щось подібне… Що він наговорив?

Клавдій: Чи мушу сказати?

Ір: Що за питання? Розуміється. Самі знаєте про що тут йде…

Клавдій: Я ще мушу з цим розібратись.

Ір: З чим розібратись? З маняком, що…

Клавдій: Мила пані! Тут не саме маняцтво…

Ір: Що ще?

Клавдій: Багато дечого.

Ір: Багато дечого, багато дечого… Можливо, забагато дечого, професоре… Що нам тяжко розібратись. Війни, революції, ідеології… О, шановні мої професори! А тому вип’ємо, а тому станьмо на хвилинку звичайними людьми… І скажіть: що маю робити з моїм чоловіком. Він захорів. Він непритомний…Він може наробити лиха.

Клавдій: Він вже наробив.

Ір: Що? Що? Кажіть що?

Клавдій: Відкрив карти.

Ір: О, професоре! Які карти!

Клавдій: Ваша невинність гідна уваги.

Ір: Лишіть цю мову… Цей тон. Не переношу тих звуків. Чому, скажіть, ви вірите Петрові, а не вірите мені?

Клавдій: Звідки ви взяли, що я вам не вірю? Ви самі собі не вірите, тому вам здається, що я вам не вірю.

Ір: А! Гра слів. Самі знаєте, що тут не те.

Клавдій: Вам шкода себе.

Ір: І вас! І вас! Усіх, що не вірять. Усіх. Я лишень не можу нічого зробити. Довкруги мур. Я знаю, що ви не вірите мені, Наті, що вірите натомість Петрові… І не розумієте чому ви йому вірите, мабуть тому, що він такий же, як і ви, що ви хочете вірити у лихі речі, плекаєте в собі зло. Так! Зло! Професоре! Не перечте мені! Ви…

Клавдій: Але ж я вам не перечу! Заспокійтесь!

Ір: Ну, добре! Ну гаразд! Ну, не хочете… Давайте тоді вип’ємо ці чарки і закінчимо цю мову. Хай йде все своєю дорогою. Нема назад, нема вияснення, нема порозуміння…

Підіймають обоє чарки, входять Андрій і Наталка.

Андрій і Ната: А! А! Чудово! Вітаємо! Браво, професоре!

Клавдій: (засоромлено) Зайві аванси, нічого не сталося… Я лише випив чарку і це все. Але я прийшов послухати військове звідомлення.

Ната: Нічого не сталося!

Андрій: Нічого не сталося!

Ір: Сталося і то багато!

Клавдій: Що могло статися з людьми, що себе взаїмно не розуміють.

Ір: І не бачать! І не чують… Однак се таки сталося. Нато, Андрію!

Всі: (обступають Клавдія) Браво! Браво!

Клавдій: Ніяке браво! Не можу перечити всім, але я все таки прийшов послухати звідомлення…

Андрій: І при тому вас взяли в полон, і тепер ви в’язень.

Клавдій: В’язень не в’язень, але, щоб не забули, я прийшов…

Ір: Знаємо! Слухати звідомлення!

Клавдій: А також поговорити…

Ір: Перш ніж говорити, дозвольте, професоре, випити. Але всім! Разом! Де чарки?

Ната: Ольго! Ще дві чарки! Сідайте, панове!

Ір: Ні! Так ось! Як є! Хіба вам так не подобається? Квіти? Любов?

Клавдій: І небезпека!

Ната: Де тепер безпечно, професоре?

Клавдій: Дуже зобов’язуюче питання.

Ір: А тому треба трішки відваги.

Клавдій: Віддаю належне вашій відвазі.

Андрій: Ну, от бачите. Чи не нагадує вона жінку того фараона, що по смерті свого чоловіка писала: потребую мужа мудрого, старшого віком, непіддайного на підхлібство та розкоші. Знайдіть мені такого, і я зроблю його фараоном.

Ір: Вона даремно такого шукала.

Клавдій: Не знаю, не знаю. Лише істотна різниця між пані Ір і фараоншою. Чоловік пані Ір ще живе!

Ір: Але й ви ще не осягнули кінця.

Клавдій: Дозвольте виплутатись з умовностей. Я прийшов…

Ната і Ір: Знаємо, знаємо!

Клавдій: Але ж хвилинка уваги…

Андрій: Ні, ні! Вимовки тут не поможуть…Так п’ємо!

Ната: За цей ясний день!

Ір: За квіти!

Ната: За любов!

Ір: Натко! Мила! За твою любов! За твоє бурхливе щастя! Професоре! Та підносьте чарку! Мені так сьогодні легко!

Клавдій: (поволі, без захоплення) Все має свої причини!

Ір: Відваги, відваги, професоре! Вірности!

Андрій: Саме тепер! Коли війна, коли небезпека!

Ната: (дивиться на Андрія зі захопленням) Мені хочеться впустити сюди сонце всього світу!

Ір: Щоб усім було ясно. Дозволь мені обцілувать його!

Ната: Цілуй! Розцілуй його!

Ір: (кидається на Андрія і палко його цілує) Це вам! За віру!

Ната: Чи ж не прекрасне життя?

Ір: Професоре!

Клавдій: Захоплююсь, рукоплещу, роблю реверанси. Жінки, квіти, сонце. Острів любови серед океану ненависти. Андрій — жрець в оточенні богинь. Щось головокружне і треба направду міцних нервів, щоб у цій атмосфері вловити дійсність. І невже правда, що ви, Нато, і ви, Ір, післані сюди саме для того, щоб вбити цього самого Андрія?

Всі раптом вмовкають, ціпініють від здивування, Кладій мовчазно робить загальний поклін і направляється до виходу. Першою отямлюється Ір.

Ір: Професоре! Пане професоре! Тож зараз — воєнне звідомлення!

Завіса швидко падає.

Дія друга

Та ж обстанова і того ж дня. До відчинених вікон входить м’який настрій передвечора. Сонце, що заходить, кидає рожеві відтінки на квіти й речі. В кутах сутінки.

Андрій: (ступає взад і вперед, рухи його вирахувані, мова рівна, іноді свідомо вибухає). Я все це вистарчально розумію, можете думати що хочете, але я маю досить моральної сили, щоб змогти кожну несподіванку.

Клавдій: (сидить у фотелі). Не забувайте часу. Обставин. Це життя або смерть.

Андрій: Саме тому! Саме тому! Щоб зберегтись — треба сили, а не впадати в паніку.

Клавдій: Я виходжу з конкретних, дуже конкретних і дуже намацальних передумов. Що вони мають причини вас знищити — це факт, що в засобах вони не розбираються — це другий факт.

Андрій: Так! Так! Можливо! Але даний засіб... Ні! Я вірю цій людині. Я вірю! Я вірю! (відходить до портрета Нати, дивиться на нього, стрясає головою). Яка груба, нікчемна нісенітниця!

Клавдій: Перед обличчям тієї гри, що в цей час відбувається на плянеті, це, мій дорогий, цілком логічне і звичайне явище, особливо коли взяти під увагу, що тут змагаються не лише сили фізичної зброї...

Андрій: А! Так добре знаю цілу ту байку. Ідеології! Віри! Знаю, знаю! Але й я маю свою віру і свою ідеологію, коли хочете знати. Моя віра —

віра в... Вибачте, але я все-таки скажу: в людину! Я не вірю, що ми всі обернулися в потвор!

Клавдій: Наївний!

Андрій: Хай буде і так! От уявіть собі: ви твердите, що моя дружина — шпигун. Що вона прийшла мене вбити... А я вам тверджу: вона прийшла... Ах! Ну, його... Не буду ж я доказувати, що два рази два — чотири. Це звичайна гістерика. Я маю йти на поліцію, віддавати в їх руки власну дружину. Божевілля!

Клавдій: А що по-вашому маємо робити?

Андрій: По-перше — зберегти нерви. Не впадати до прірви. Вірити.

Клавдій: Але ж кому?

Андрій: Мені, вам, кожному.

Клавдій: Наївність.

Андрій: Не зловживайте цим словом.

Клавдій: Та справа не в словах. Ви ж знаєте, що наша атмосфера зачумлена, що між нами кожний другий...

Андрій: Аґент! Знаю, знаю! Але ми цих аґентів маємо не лише між нами, ми їх маємо в собі. В мозку, в душах, серцях. Затуманюємо ясність погляду, утруднюємо можливість звільнення. Не звільнимось від насилля так довго, як довго будемо боятись.

Клавдій: Гарна теорія... Очевидно...

Андрій: А яка ваша практика? Усі і все — аґенти? Чи не розумієте, що цього якраз комусь треба. Щоб ви боялись, щоб один одному не довіряли, щоб вас легко було спровокувати, щоб розбити, розколоти, зпаралізувати...

Клавдій: Ще раз питаю: що по-вашому робити? Самої віри тут, очевидно, замало. Конкретно.

Андрій: Конкретно — я мушу цю справу розслідувати сам. Я мушу говорити з тим божевільним... Я, очевидно, з ним ні до чого не договорюсь... Я передам все в руки інших людей, але не поліції. Не німцям. Мусимо самі діяти.

Клавдій: Тоді вважаю, що мої обов’язки скінчені.

Андрій: Не цілком. Ви будете свідком. Ми зробимо суд.

Клавдій: Свої свідчення я вже склав. Я вважаю, що ваша жінка є аґенткою ворога і вона мусить бути знищена.

Андрій: Геть! Геть! Ви божевільний!

Клавдій: Але не наївний (встає).

Андрій: (нервується, шукає слів) То ви! Аґент! Ви! Ви!

Клавдій іронічно посміхається і відходить. У кімнаті темніє. Андрій сам. Хвилюється. Намагається отямитись. Вслухається. Тихо входить Ната і розсвічує велике світло.

Ната: У тебе тут зовсім темно і ти, бачу, сам.

Андрій: Так. Темно. Сам.

Ната: Чуєшся недобре? (обережно бере його за руку, дивиться йому у вічі).

Андрій: Маю неясний мозок. Не можу рішати.

Ната: Професор сказав щось нове?

Андрій: Абсолютно старе. Як світ. Де може бути той... Той блазень?

Ната: Петро Іванович?

Андрій: Мені б треба з ним говорити.

Ната: Він непритомний.

Андрій: То що з ним сталося?

Ната: Він просто переляканий. Заляканий. Ніяка логіка на нього не діє.

Андрій: І чому він звірився з тим усім саме професорові? Саме йому?

Ната: Вони себе розуміють. Коли б він прийшов до тебе — ти б його вигнав.

Андрій: Але я мушу розібратись. Нато! Мила, дорога! Скажи... Ти мені вибач.. Це не недовір’я. Це просто питання... Задля ясности... Скажи мені: є в тому якась... Ну, як сказати... Правда? Щось таке...

Ната: Є!

Андрій: (збентежений) Ні!

Ната: Є!

Андрій: Ти? Ти мала… завдання?

Ната: Так.

Андрій: Не розумію. Не розумію! Не розумію! Скажи ще! Нато!

Ната: Цього розуміти не можна. Тебе вони вважають ворогом. Великим ворогом… Тебе не можна вцілити кулею…

Андрій: Ну?

Ната: Я тебе… кохаю! Ти мені віриш… Ти знаєш, як це сталося… (плющить очі і говорить ніби сама до себе). Ти мені віриш! Ти мені віриш! Я не аґентка…Я людина.

Андрій: Вас післали?

Ната: Так. Вони всіх посилають… Всіх.

Андрій: Чекай! Я хочу хвилинку спокою… Рівноваги. Я розумію.. Я вже розумію. Тебе післати не можна…

Ната: (прояснена, ніби осяяна якимсь світлом) Андрію!

Андрій: Я знаю. Я казав… Це справа однієї секунди…Однієї секунди…

Ната: Вір мені! Вір мені!

Андрій: Вірю!

Ната: Дякую! Милий! (обнімає його, горнеться) Ти мені віриш…Ти мені віриш…О, як це сказати, якими словами! Я тобі все розкажу, все розкажу! (в коридорі дзвінок) О! Хто там!

Андрій: І добре! І добре!

Ната йде до дверей, їй назустріч розчервоніла, в капелюшику з вуалькою і з квітами вривається Ір.

Ір: Нат дома? Дома! Нат! (кидаються в обійми, пристрасно цілуються, схвильовано навперебій говорять) Я щось мусіла робити!

Ната: Я щаслива!

Ір: Я мусіла щось робити!

Ната: Я така щаслива…Ти не повіриш!

Ір: О, вірю! Я була скрізь…У редакції… Я запросила людей… Андрію… Я запросила до вас багато людей… Я трохи п’яна… Зробимо вечірку… А ви чого такий?

Ната: Він переживає.

Ір: То ж то маняк!

Андрій: Але такі керують сьогодні світом..

Ір: Ну, добре! Але заспокійтесь…Дайте дихнути! Готуйтесь, чекайте гостей. Ти, Натко, не бійся, все буде добре… А! Я втомилася! Але вибачте, біжу на свою половину передягнутися…Готовтесь! Чекайте гостей! (вибігає).

Ната: Ти її розумієш, Андрію?

Андрій: Думаю, що так. Я говорив з нею з приводу тих гостей (Андрій стоїть перед відчиненим вікном. Десь далеко почулось три вистріли).

Ната: Андрійчику! Не стій там... (закриває вікно і затягає занавісою).

Андрій: Нема потреби хвилюватися, хіба то перший раз?

Ната: Знаю, однак...

Андрій: Таке звичайне явище (в коридорі дзвінок)... О! Знов хтось!

Ната: Невже гості? А я ще не готова.

Входить Клавдій. Андрій і Ната здивовані.

Клавдій: Чули?

Андрій: Що?

Клавдій: Ті стріли?

Андрій: Стріляють кожний день...Таке звичайне...

Клавдій: На цей раз незвичайне. Вбито комісара... Їхав вулицею, що напроти вашого дому.

Андрій: Хто це зробив?

Клавдій: Хто це зробив... Питання... Під'їхало військове авто, впало три стріли і все.

Андрій: Знов будуть репресії. О, темпоре!

Клавдій: Так, такий час. Мене лиш цікавить, хто це дійсно зробив — наші чи большевики. Є це перший подібний випадок. Коли большевики — тоді не диво та справа з Петром Івановичем.

Андрій: Що хочете тим сказати?

Клавдій: А те, що ви надто легковажите…

Ната: (перебиває) Може мені краще вийти?

Андрій: Ні, зачекай. Вичуваю, що тут діло поважне. Чого ради, скажіть, шановний професоре, ви заповзялися так настирливо пильнувати мої особисті інтереси? Адже ж я вас про це не просив, ніякої нагороди за це не одержите і святим від того також не станете.

Клавдій: Непорозуміння… Мене ваші особисті інтереси не обходять.

Андрій: Тоді що?

Клавдій: Інтереси нації…Народу…

Андрій: Але ж я не нація…

Клавдій: Ви одне з її слабих місць.

Андрій: Звідки знаєте? Хто вам сказав? Чому рішили бути непокликаним лікарем?

Клавдій: Бо в наш твердий час ви не виявили потрібної твердости!

Андрій: Знов питаю: на якій підставі ви це твердите?

Клавдій: На підставі спостережень.

Андрій: Ви думаєте…Ви переконані, що якраз ви і тільки ви вмієте бачити і розуміти. Тоді чому мене ворог переслідує, а не вас. Чому я для ворога страшніший, ніж ви?

Клавдій: Бо я вмію бути обережним!

Андрій: Ха-ха-ха! Якраз навпаки! Бо ворог знає, що саме ви, ваші підозріння, ваша паніка — є для нього капіталом. Вас легко спровокувати, вас легко вивчити. Ніхто не сумнівається у вашому патріотизмові, але в своїй агітації ви тратите почуття міри, не відчуваєте границь можливого й неможливого, віддаєтесь пристрастям…

Клавдій: Обережність — перша справа!

Андрій: Де обережність, а де паніка — не завжди можна сказати. З яких таких резонів ви уявили собі, що я не вистарчально обережний… Що я не вистарчально патріот… Що я не вистарчально розумію ситуації? Чому? Скажіть — чому?

Клавдій: Я вже сказав чому.

Андрій: Тому, що ви мені не вірите — ось чому. Тому, що ваш погляд бачить і не бачить –– ось чому. І саме тому ви… Саме ви… Слабе місце… Місце для розкладу… Гніздо недобрих бацил… До вас легко увійти всередину, розложити вас недовір’ям до всіх, наштовхнути вас на ближнього, на брата, на кожну людину…

Ната: Андрію!

Клавдій: Не можна ж і всім вірити.

Андрій: Хто каже всім? Чому якраз всім? Не треба всім вірити, як і всім не вірити. Міра! Міра!

Ната: Андрію! Пане професоре! Сідайте! Змініть мову…

Клавдій: Він надто схвильований.

Ната: Ви обидва схвильовані.

Несподівано вривається Ір, хапає Нату за руку.

Ір: Наточко! Ходи! Швидше! Щось тобі покажу…Вибачте, професоре… (вибігають).

Клавдій: Що там сталося?

Андрій: Ха-ха-ха! Хоче порадитись, яку одягнути сукню.

Клавдій на всі боки оглядається, виявляє настороження. Входить Ольга і вносить на таці склянку напою. Ставить перед Клавдієм.

Ольга: Прошу, пане професоре.

Клавдій: Але ж я не замовляв.

Ольга: Пані Ната звеліла (Ольга посміхається, виходить. Клавдій дивиться на склянку).

Андрій: Пийте, пийте. Це лиш цитринова вода…

Клавдій: Цікаво. Звідки в цей час цитрини.

Андрій: З порошків…

Клавдій: Не п’ю… Люблю лиш справжнє…

Андрій: Що тепер справжнє?

Ната: (входить швидко) Вибачте, панове…Ір дістала нову сукню…Так тішиться… Андрійчику! Вибачся перед професором…Тобі ж треба ще… Ти розумієш…

Андрій: А дійсно! Я й забув… Вибачте, професоре, я маю ще дещо полагодити і скоро вернуся… (виходить).

Клавдій: То, може, і я піду.

Ната: Ні. Професоре! Посидьте. Зі мною. Чому не п’єте…Це звичайна вода з цитриновим порошком.

Клавдій: Маю перекислення шлунку.

Ната: О! Яка шкода! Зрештою, не диво, такий хвилюючий час. Але ви ще молодий.

Клавдій: Так. Роками молодий… Але пережитим… У вісімнадцять років я вже воював… Три рази сидів в Чека. Мене розстрілювали. За Польщі п’ять років знаходився під доглядом поліції, сидів в Березі Картузькій… За царського часу мене виключено з гімназії. Пригадуєте, як писав апостол Павел: я був у слабосиллю, в страсі, у великій тривозі… Мене бито палицями, замикано в темницях, закидано камінням…

Ната: Може, вам зробити чаю?

Клавдій: Ні, ні, пані! Я зараз… Нерви. А! Знаєте. Не звертайте уваги… Пройде.

Ната: Дорогий професоре…

Клавдій: (перебиває) Не звіть мене професором… Сам не знаю, чому мене так кличуть. Я публіцист, журналіст, політик, партійник, поет, історик, але я ніколи не був професором. У нас така мода — звати людину титулом.

Ната: Я хотіла сказати лиш: вибачте Андрієві. Він наговорив вам неприємного.

Клавдій: О, ні! Може, він має рацію… Він же також пережив те саме, що і я, лише його більше знають, ніж мене… Він одвертіший… І простіший… Знаєте: наші молоді люди йдуть тепер до ліса, щоб звідти вести війну. А я вам, пані, скажу: ми жили, живемо і весь час будемо жити лише в лісі. В підпіллю! В підземеллю. Це є, дорога пані, така ось божевільна дійсність однієї нації, яку хочуть стерти з лиця плянети, а вона не хоче датися.

В коридорі дзвінок. Входить Євген і два молоді, півселянського вигляду хлопці — Гервась і Олімпій.

Євген: З добрим вечором, пані Нато! Знайомтесь. Мої друзі: Гервась і Олімпій! Дай Боже, професоре! Що там на фронтах?

Клавдій: Бої.

Ната: Прошу, панове, сідайте.

Євген: Сідайте, хлопці! Не дивуйтесь, пані Нато, що ми такою чередою (до Клавдія)… То, кажете, бої?

Клавдій: Бої.

Євген: Скрізь бої. А я так між іншим: як по-вашому, професоре, чи буде ще коли і мир?

Клавдій: Кожна ж війна кінчається миром.

Євген: Ні. Не те… Чи взагалі буде мир?

Клавдій: Ха-ха-ха! Мир. Як мир? Ха-ха-ха!

Гервась: Хо-хо-хо!

Олімпій: Значить, миру не чекай.

Євген: Миру, братики, не може бути! Нема того товару… Випродали.

Гервась: Поки нема України — нема миру.

Олімпій: О! Нема! Нема! І не може бути! Ха! Мир! Який мир?

Клавдій: Коли б то лише Україна… Он подивіться на ту кулю (показує на глобус)… Для вас лиш України, а тим оте все. Або, або! Давай плянету! Давай океани!

Євген: А тут, диви, ще й з комуною влізли. Спасати захотіли…

Гервась: Кожному когось спасати хочеться…

Олімпій: Або топити…

Гервась: Спасіння без того не вийде. Чи можу закурити?

Ната: Панове, закурюйте…

Євген: Пані Ната, буде забагато диму…

Олімпій: Для прочищення атмосфери! Дим вбиває бацили.

Гервась: Гряде моя доба — розкинута і пишна — в боях, в диму — червоная, як вишня — гряде у даль німу!

Клавдій: То ви поет?

Євген: Ми всі поети. Весь світ поезія! Весь космос!

Олімпій: Весь космос! Ну, вибач… Космос! Теж мені знайшов космос… Ціла плянета розвалена, а він космос!

Гервась: А що ти думаєш? А може, саме в цьому і є космос… Хто зна.

Євген: Дійсно, хто зна… Але, пані Ната? Де є Ір? Андрій?

Ната: Вони зараз будуть… Ось і вона…

Відчиняються двері і швидко входить Ір. Елегантна, весела. По часі входить і Петро Іванович.

Ір: Що? Чого в темноті? Це зветься ясно? Більше світла! (світить ще).

Всі: (плещуть) Ір! Ір! Браво, Ір!

Ір: Дякую, дякую, дякую! А тут ось представляю мого шановного чоловіка, Петра Івановича. Не хотів йти…

Петро Іванович: (розхристаний, з розбитим волоссям, відкланюється) Граф Нуль…

Євген: Відколи Нуль, Петре Івановичу?

Петро Іванович: (не відповідає, відходить в глибину кімнати, бере якусь книгу, що там лежить, і бурмоче) Наше завдання вибороти щастя всім людям.

Гервась і Олімпій: (що розмовляють збоку) Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Євген: Чого вам весело?

Гервась: Та це, щоб не було сумно. Анекдоти оповідаємо.

Ір: Нато, професоре, Євгене! Всі! Цей вечір ми присвятили для забави! Згода?

Всі: Згода! Згода!

Ір: А де ж наш сам потентат?

Ната: Він зараз вернеться!

Ір: Професоре! Ви, здається, спец радіоапарату. Дайте там якесь танґо!

Євген: (наспівує) Танцюю танґо з оранґутанґом…

Ір: Євгене? Ви чим співаєте? Баритоном? Басом?

Євген: І тим, і другим — залежно від політики.

Ір: Сьогодні затягніть басом.

Євген: Пізно. Професор вже рушив машину…

Грає танґо. Сидять, стоять, курять. Петро Іванович наливає горілку, сам зі собою випиває… Євген і Ір танцюють.

Євген: Так ви мене чекали?

Ір: Знаєте ж: гості, поклонники…

Євген: А що ж я по-вашому?

Ір: Політик, редактор…

Євген: Ну, досить, досить. Чим там пахне?

Ір: Чимсь гнилим.

Клавдій: (до Нати) У вас, здається, лагідний настрій?

Ната: Більш-менш. Думаю за Андрія. (Саме у той час непомітно увійшов Андрій і залишився в глибині сцени. Ната йому усміхнулась).

Клавдій: Він поважно стурбований.

Ната: Тужить…

Клавдій: За чим?

Ната: За розумом… Порядком…

Клавдій: Маю враження, що він надто нетерпеливий.

Ната: Одинока, по моєму, людина, що ще зберегла тут нерви.

Ір і Євген сміються.

Ір: Ні, ні, ні! Він стояв у віддалі майже двох метрів, між нами був фокстер’єр. Не вдавайте куцозорого.

Євген: Двох метрів?

Ір: Я сказала майже…

Євген: Одного разу в присутності священника я сказав, що ви свята…

Ір: І вже каєтесь?

Євген: Боюсь санкції пекла…

Ір: Тут або, або…Хоробрим належить світ.

Ната: (до Клавдія) Він планує більшу працю. Потребує трішки спокою.

Клавдій: Літературну?

Ната: Щось подібне.

Клавдій: Великі планування приносять завжди великі неспокої.

Ната: Колізія між Андрієм і світом та, що він логічний…

Клавдій: За певними впертими принципами…

Ната: Основні принципи завжди вперті.

Ір плеще, Євген зупиняється перед неї з поклоном.

Євген: Пані і панове! Пропоную щось спільне.

Клавдій: А чого, власне, чекаємо?

Євген: Ночі. Пропоную танець. Ір танцює соло!

Ір: Пропоную спів. Євген співає басом соло!

Гервась і Олімпій: Соло! Соло!

Євген: Танець!

Ір: Спів!

Ната: Басом! Басом!

Євген: В такому разі голосування. Хто за Ір — руку вгору! (Гервась, Олімпій, Євген) Пан Андрій?

Андрій: (з глибини) За!

Євген: Петро Іванович!

Петро Іванович: До демократії не належу — проти!

Євген: Тоді не рішено!

Гервась і Олімпій: Значить, танець!

Ната і Ір: Спів.

Гервась і Олімпій: Танець! Домагаємось! Народ говорить!

Клавдій: Бас!

Андрій: Пропоную компроміс!

Клавдій: Не погоджуюсь!

Ір: Тоді всі пісню! Про чорну землю!

Всі: Пісню! Пісню!

Ната: Про жорна!

Андрій: Земля і жорна!

Голоси: Браво! Пісня! Спів!

Євген: Чи гаразд зачинені двері?

Клавдій: І вікна?

Ната: Гаразд! Зачинені!

Гервась: Не бійтесь! Все в порядку! За вікном ніч!

Євген: Друзі мої! З наших таємних, широких, глибоких лісів, з наших сіл і ланів несеться ця пісня проста та щира. Пісня наших днів, днів жорстоких, времені лютого. Ану, хлопці, підтримайте! (заспівує):

Небо синє, земля чорна, земля чорна — та гей!

В Україні шумлять жорна, шумлять жорна — та гей!

Приспів:

Приказ! Строгий — жорна здать!

Там носять торбинками, там сиплють жміньочками!

Крутять жорна — вправо-вліво,

Щоб їсти-ся не хтіло — та гей!

Ляндвірт грубий приїжджає, та приїжджає — та гей!

Дядькам зуби вибиває та вибиває — та гей!

Приспів:

Приказ! Строгий — жорна здать!

І т. д.

Ходить Гітлер над рікою та над рікою — та гей!

Носить жорна під пахвою та під пахвою — та гей!

Приспів:

Приказ! Строгий — жорна здать!

І т. д.

Пісня раптом вривається. Коротка тиша. Лірично-патетично-театрально говорить Євген.

Євген: І от по всій Україні шумлять невидимі вічні жорна, мелеться таємно засіяне нашими предками золоте зерно. Шумлять жорна по наших пралісах глибоких, по наших душах широких і капають зерна на шорсткий камінь, як краплі крови. І крутиться вир і клямри скрегочуть і

стогне прамати — сира, древня земля українська. Бурі рокочуть над нами, зриви, шторми гудуть в небесах, горить небо, горить земля і дим стелеться широко далеко, і плач немовлят разом з вітром диким несеться у безвість. Сонце! Де наше сонце?

А жорна шумлять і шумом шумним крутяться,

І мелють зерна — зерно до зерна!

Муттю бронзовою світ довкруги каламутиться,

Смерчем ступає над всім війна!

А земля наша чорна, як вугіль, як ніч вона чорна,

І налита любов’ю, як трунком міцне вино!

Камінь об камінь крутяться жаскі жорна!

Кров’ю капає й гусне вічне зерно.

Ір: (вибігає на середину) Андрію! Нато! Професоре! Я не можу! Я вже не можу!

Євген: Я з вами, Ір!

Андрій: І я!

Гервась: І я!

Олімпій: І ми всі!

Ір: Аж до цієї секунди я не вірила, що вони мелють!

Гервась: Мелють! Мелють, пані!

Олімпій: Ось ви самі побачите!

Євген: Отже, чесне товариство! Ми змушені діяти. Вже час. Ми лишаємо це місто і йдемо в ліс.

Ір: Ви вже? Вже? Йдете? Йдемо? Ви, Євгене, здається…

Клавдій: А як же я? Ми?

Євген: Хто я? Хто ми? Всі йдемо!

Клавдій: Але ж я… Але ж…

Андрій: Всі! Як є! Без виїмків!

Євген: Петре Івановичу!

Зчиняється рух, Петро Іванович почув своє ім’я і незрозуміло дивиться…

Гервась: Петре Івановичу!

Олімпій: Петре Івановичу!

Петро Іванович: (незрозуміло) Я? (дивиться на всіх п’яним поглядом) Я?

Ір і Ната: Всі! Разом!

Петро Іванович: Хиба! Фатальна хиба!

Андрій: А от таки йдемо!

Петро Іванович: І ви… професоре?

Клавдій: Я, панове… Я людина старша… Я мушу сказати!

Гервась і Олімпій: Не тут, не тут! Там скажете!

Петро Іванович понуро зводиться і підступає до Ір. Євген переступає йому дорогу.

Петро Іванович: На бік!

Євген: Нема на бік!

Петро Іванович: На бік кажу!

Виступають Гервась та Олімпій.

Гервась і Олімпій: Сказано — нема на бік!

Петро Іванович: То це змова? Ага! То це так?

Євген: Це є так!

Ната: Петре Івановичу! Що з вами сталося? Скажіть, що з вами?

Петро Іванович: То це ви питаєте? Ви, Ната? Вже завтра вас усіх розчавлять! Як хробаків!

Андрій: Увага! Хвилинка уваги!

Петро Іванович: Хто там ще озвався?

Андрій: Це я, Петре Івановичу. Ось ми тут усі. Усіх нас знаєте. Є то ваші близькі люди. Дійсно, скажіть, що з вами діється? Що з вами сталося? Ми вислухаємо! Ми зрозуміємо!

Петро Іванович: Ха-ха-ха! Близькі! Люди! Ха-ха-ха! Ближні — скажете? Ха-ха-ха! Завтра всіх вас тут не буде. Вас зітруть! Як хробаків! Як хробаків!

Ір: Ось бачте! Ось бачите!

Петро Іванович: Розстрілять! Розстрілять!

Андрій: Спокій! Хочемо з вами говорити…

Петро Іванович: Але я не хочу з вами!

Андрій: Чому?

Петро Іванович: (довше дивиться у вічі Андрія. Напружена мовчанка) Не знаю.

Андрій: Але ви нас пізнаєте?

Петро Іванович: Чи пізнаю! Та пізнаю, пізнаю! Всіх пізнаю! Зрадники!

Андрій: Ви клевещете!

Петро Іванович: Зрадники! Зрадники! Зрадники!

Андрій: Це ваша жінка, приятелька!

Петро Іванович: Не знаю! Нічого не знаю!

Андрій: Значить ви…

Петро Іванович: Під суд з вами! Під…

Євген: З вами під суд! Не ви, а ми судитимем! Хлопці!

Гервась і Олімпій виходять і стають біля Петра Івановича. Відчиняються двері і з них виходять ще двоє молодих людей, що мовчазно стають біля дверей.

Петро Іванович: Що?

Ір швидко гасить світла, залишається лише одна лямпочка, всі в півтемноті.

Євген: Так. Віддаємо вас під суд. За зраду, за доноси, за клевету!

Гервась: Іменем суду Української Підземної Держави ви, Петре Івановичу, арештовані. Не радимо чинити спротиву!

Один із прибулих: Доводжу до відома всіх присутніх, що донос цієї людини, зроблений минулого дня до німецької поліції, вже пішов по призначенню і ви всі маєте бути арештовані. Маємо приказ вам помогти. Ще цієї ночі мусимо всі виїхати. Мешкання демолюється.

Євген: Все?

Один із прибулих: Все!

Євген: Готово!

Петра Івановича беруть під руки, всі мовчазно проводять його поглядом, Ір кидається Наті на шию і ридає. Світло майже гасне. Завіса закривається. Чути брязкіт розбитого скла.

Дія третя

Сіни незамешканої старосвітської хати. Стіни з кругляків. Троє з високими порогами дверей. У стінах засувні визирки, повбивані кілки, розвішені решета та інше хліборобське знаряддя.

Замість стелі над сіньми закопчена підстріха. Горище тільки над хатою. На краю горища стовбур димаря. До горища приставлено драбину. Під стріхою вмощено кулемет. Біля кулемета хлопець з далековидом.

В куті сіней жорна і старосвітська ніжна ступа. Біля жорен міцна, м’язиста, з позакачуваними рукавами і підтиканою спідницею дівка Сарафина. Попід стінами лантухи з зерном, на лантухах завізники. Звисає ліхтар.

Перед відкриттям завіси чути сильний, хрипкий з відкашлюванням регіт. Селяни — Платон, Іван і Данило сидять на лантухах, курять товсті з газетного паперу цигарки, дим клубами здіймається догори і під шум жорен дядьки розмовляють.

Платон: (міцний, шпакуватий дядько, відкашлюючись від сміху) І кажеш, їв?

Іван: А їв! Просто з-під мого причіпка, а потім прийшли і, кляті, спалили хату.

Данило: І треба було отак живим пускати.

Іван: Знаєш, кортіло, щоб ото пішов до свого Дойчланду і розказав, як то наша земля смакує.

Платон: І, кажеш, з маслом? Ха-ха-ха!

Іван: Щоб як слід смакувало… А потім питаю: гут шмект? А він, чортяка, крутить головою: ніхт шмект… (регочуть).

Платон: За таке, скажу вам, не шкода і хати віджалувати.

Данило: Коби лиш зрозумів, клятий.

Платон: Хто зна… Вони там наших порядків не все як слід розуміють…

Іван: То то…

Данило: Зрозуміють… Прийде час і зрозуміють…

Платон: Перестануть думати, що ми тут з клоччя сукані.

Іван: О, перестануть! І дітям закажуть.

Данило: І внукам… Воно то, знаєте, як подумаєш — здається круто, але як і з другого боку подумаєш…

Іван: Саме… З другого… Хай знають, що ми народ і то цупкий… І хай не рипається непрошений.

Данило: А все тому, що казав — комунію скасує… Тому й підтримали… А то б… Хе! Ми б його підтримали…

Платон: Комунію… Йому комунія… Комунія й для нього добра. Прийшов, забрав. Не твоє ж, мовляв — державне! Ех, як подумаю… Як то їх з тими брамами… Не можу собі простити…

Іван: Думалось — хай чорт, аби не ті кляті комісари… То ж в печінки ті трудодні лізли… Шкода лиш що ось до жорен докрутилися.

Платон: Е, братику! Перемелеться.

Іван: А все таки, знаєш, обидно…

Данило: Прожили діди — проживуть і внуки… Тисяча літ (тупає ногою) отут під нами. Це, брат, факт!

Іван: У них там машини всілякі.

Платон: А я вам, хлопці, скажу — вірте-не-вірте — не взяли нас ніякі татари без машин, не візьмуть і ці з машинами. У землю підем, а не здамося…

Данило: Одне, що нам лишається: в землю.

Платон: Як будемо разом… Не вір. Ніяка машина не візьме.

Сарафина: Дядьку Платоне! Ваша черга!

Платон: (встаючи) Людину творив сам Бог, а машину і німець зробить.

Вбігає дівчина.

Дівчина: Ой, там того наїхало!

Платон: А кого?

Дівчина: Незвісно, але тікати треба.

Дядьки хапають свої мішки. Відчиняються задні затильні двері і в них з’являється партизан з "фінкою".

Партизан: Агов! Крути, крути, Сарафино! (входить до середини) Здрейфили, дядьку Платоне?

Платон: Приходиться — головою муру не візьмеш…

Партизан: Не вірте цьому.

Платон: Покійний Сверид також не вірив — тому і поховали вчора. Думав — зрада…

Партизан: У нас тепер зі зрадниками діло коротке. Випололи. І свічкою не знайдеш.

Данило: І вірно. Погане зілля з поля вон.

Партизан: А тут у нас до вас, дядьку Платоне, діло.

Платон: Яке таке діло?

Партизан: Суддею вибрали.

Платон: Суддею? Го-го! А це ж що за кумедія така?

Партизан: А Сарафину писарем судовим.

Сарафина: Говорила-балакала…

Платон: Ти це, Юстиме, як? Серйозно, чи по українському?

Партизан: Маєте бакун? Вгостіть — розкажу!

Платон: Та крути (подає тютюн).

Партизан: З міста… Держись, брате… Грубша риба. Чорт його розбере, що воно там — кажуть, провокатор. Своїх ми тут як попало, а цього, кажуть, без суду не того… Не піде.

Платон: Та який ми суд?

Партизан: А хто ж тепер суд?

Платон: Та як хто? Вчені. Інтелігенція.

Партизан: Інтелігенція! Так себе вимордували, що тепер нема. Нема. Понадумували комунізмів і пропало.

Сарафина: А кпин над нами чого строїти!

Партизан: Ніякі тут кпини, за розумом до тебе йдуть… Ти но кидай крутилку та ходи.

Сарафина: Свят-свят-свят!

Партизан: Христи не христи — не відхристиш. А це ось тут порожнє? (штурхнув ногою двері до хати).

Іван: Хіба що кажани.

Партизан: Суд там зробимо.

Платон: То, кажеш, з міста?

Данило: А яке нам до них діло?

Іван: Як яке діло? Но, то вже мені вибачай… Мало ми до них находилися?

Платон: У них там параграфи всілякі, а ми тут… От! Як бачите!

Партизан: Душу либонь маєте?

Платон: Та… Ніби й маю…

Партизан: Сумління маєте?

Платон: З’ума спитуєш, хлопче.

Партизан: І цього досить. Відчиняйте! (дядьки відхиляють скрипучі двері. Партизан освічує темноту електричною ліхтаркою). Хо-хо-хо! Та тут самі либонь павуки.

Іван: І кажани…

Партизан: Виметем! Все виметем! Очистимо!

Надворі гамір, двері відчиняються, і з темноти, зі смолоскипами та ліхтарями, входять люди. Між ними Петро Іванович, Гервась і Олімпій, і інші. Петро Іванович озирається…

Олімпій: (до Петр. Ів.) Сідайте! (вказує на лантух).

Петро Іванович: Жорна?

Іван: Пізнав.

Данило: Вже, бачте, знає.

Платон: Розступіться, дайте глянути.

Голос: Нема що дивитися.

Платон: Як нема? Лице.

Голос: Та яке там лице.

Платон: Лице як лице.

Данило: А що там з ним скоїлось?

Олімпій: То вже він сам скаже.

Платон: А що це з вами, чоловіче, приключилося?

Голос: Мабуть, злякався.

Голос з хати: Сарафино! (Сарафина лишає жорна, йде до хати, звідки чути стукіт речей).

Платон: Мовчить… Коли людина мовчить…

Петро Іванович: Чого не бачили? Лишіть мене! (загальний сміх).

Платон: Люди! Це вам ніякий сміх. Перед вами біда.

Голос: А ви не панькайтесь. А дивіться…

Платон: І так все видно. Чоловік схибив.

Голос: То хай скаже!

Голоси: Хай сам скаже!

Петро Іванович: Куди я попав? Чого від мене хочете?

Голос: Та це лиш жорна!

Петро Іванович: Хочете мене вбити?

Платон: Ша! Не так голосно… Ще нічого не знаємо.

Петро Іванович: Я вам нічого не зробив!

Платон: Та розійдіться, люди! Чоловікові тісно.

Люди розходяться, їх обличчя освітлені червоно-жовтим світлом смолоскипів. Петро Іванович оглядається розгублено, на обличчі страх.

Петро Іванович: (кричить) Я вам нічого не зробив! Я вам нічого не зробив!

Платон: Він нас боїться… Ну, чого? Ми ж вас, чоловіче, навіть не знаємо.

Голос з хати: Готово! (виходить Сарафина).

Сарафина: Та заходьте туди! Самашедші!

Олімпій: (до Петра Івановича) Ну, так далі.

Петра Івановича беруть під руки, більшість людей входить до хати, залишаються Платон, Іван, Данило й Сарафина.

Сарафина: Дядьку Платоне! Ваша черга!

Іван: І правильно! А ти сип… (Сарафина крутить жорна).

Данило: А як же того?.. Судити?

Сарафина: Хай собі судять! З ума з’їхали!

Платон: Хай собі судяться, самі бояться гріха, то на нас спихають. Не можу я чужого сумління знати, не Бог я! Дай хоч махорки!

Данило: Та що там тепер судити… У них там і так все готово! Які тепер суди?

Платон: Готово, кажеш? Суд має бути суд! Я ще вірю в Бога!

Голос з хати: Дядьку Платоне!

Іван: Кличуть. Може, йдіть.

Платон: Докотилися… Загризлися… До горла дійшло… Чи не правду кажу?

Іван: Правда то правда, але як ти її знайдеш? О! Ще когось несе нечиста.

Входять Андрій, Наталка, Ір, Клавдій в супроводі озброєних партизан. Смолоскипи.

Партизан: Отже заходьте, пані і панове… У нас тут скромно.

Другий партизан: Але затишно.

Андрій: Добрий вечір вам, люди чесні!

Всі: Добрий вечір і вам!

Платон: Видно, несподіванка вам трапилась.

Люди розглядаються, сідають. Ір нервова і тримається Нати. Закурюють. З хати виходить партизан і прибиває на дверях плякат з написом "СУД". Дехто вголос читає напис.

Голос з хати: Дядьку Платоне! Сарафино!

Андрій: А для нас це також несподіванка.

Платон: А так. Мозки людям перевернулися. Коли б так я був суддею…

Клавдій: Тож ви ним є! Судіть! Тепер народ! Народний комісаріат…

Ір: Тут народ справжній!

Платон: Та чого (до Клавдія)… Тут і це нам не страшне. Го! Комісаріат!

Андрій: Не переконаний чи ваші, професоре, нотки мають який сенс.

Іван: Ого!

Данило: Професор.

Клавдій: Маю враження, що й на вас впливає оточення.

Голос з хати: Дядьку Платоне!

Ір: (підбігає до Платона) Не слухайте їх! Не слухайте! Робіть своє!

Платон: Та що є "робіть"? Мені кажуть: суди!

Ір: І судіть!

Платон: А хто він?

Ір: Це мій чоловік.

Іван: О!

Данило: Це вже діло, Платоне, ясне.

Платон: Трохи вже ясне… Євангелія казала: востане син на батька, батько на сина… Добро привернути мусимо…

Клавдій: А що таке добро?

Платон: Добро є добро.

Андрій: (до Клавдія) Чули?

Платон: (оглядається з порога) Що ви сказали?

Андрій: Робіть своє діло…

Платон: То й ви, пане, за суд?

Андрій: А ви ні?

Платон: Та я тільки питаю. Щоб не сказали, що я сам перся…

Андрій: Не питайте! Робіть, робіть, робіть! Нічого не бійтеся!

Голос з хати: Дядьку Платоне! Сарафино!

Виходять двох партизан зі зброєю, беруть Платона й Сарафину. Сарафина по дорозі відтикає спідницю і обтрушує борошно.

Платон: (відходячи) Йду! Простіть мені, люди! Раз, другий, третій! (всім вклоняється).

Напруження, ліхтар над головами похитується, смуги тіней і світла чередуються, біля дверей стає варта з автоматами.

Ір: Нато! Мені страшно… А ти не плач (сама плаче). І тобі не шкода тих квітів… І того світла…

Ната: (дивиться перед себе) Шкода, Іро!

Ір: Тоді плач. Плач, сестро!

Клавдій: Я вже таке переживав.

Андрій: У сні.

Клавдій: Ні, досить наяву. В дев’ятнадцятому році. В Че-Ка.

Голос Платона з хати: Увага! Суд іде! Прошу встати! (всі встають) Підсудний! Як називаєтеся? (Перерва. Відповіді не чути) Де народились (відповіді не чути). Коли народились? (відповіді не чути) Чи почуваєтесь винним?

Ір: (викрикує) Ні!

Ната: Ой!

Ір: Але ж ні… Вони нас мучили двадцять років…

Данило: Такий світ… Маєте правду.

Іван: Це, скажу вам, не світ… А тьма… Кромішна. Я вас розумію, не до звірів попали.

Ір: (патетично) Він того не хотів… Був, як і всі… Малював, співав, танцював… Мріяли про Італію, Голівуд… А потім чомусь його покликали… Вимагали доносів… Рік боровся… Прийде, бувало, і плаче, як мала дитина плаче, життя собі хотів відобрати… А потім… Зломали… Хотів, вибачте, жити… Платив їм… Віддавав сусідів, знайомих, приятелів… Брата рідного… Мене… А потім післали в запілля ворога… Спочатку ми віддихнули, думали, що вони не вернуться… І враз… Вони вертаються! Боже! Хай він краще вмре! І ми з ним! (Ір ридає. Ната відводить її обережно на бік).

Данило: Ееех! Сволота! А могли світ спасти!

Іван: Ен-Ка-Ве-Де?

Данило: Яке там енкаведе! Ота німчура проклята.

Іван: Видно, не їм суджено!

Данило: А так їх ждали!

Клавдій: А чи не так само ждали енкаведе?

Данило: Мовчіть вже краще… На нас спихаєте… Підкинули нам те щастя, знали, що за землю мужик душу продасть чортові… Землю ж обіцяли! Землю! Чуєте? Землю!

Іван: (тупає ногою) Земля!

Андрій: (підходить до Івана і поплескує його по плечі) Нічого, дядьку Іване!

Іван: Та і я нічого. Мовчу.

Данило: То ж мовчимо. І не здамося. Земля.

Партизан: (що виходить з хати) Переслухання свідків. Професор Клавдій Заруба!

Клавдій: Це я!

Ір: Професоре! Я вже не плачу! Ви, Андрію, здивовані?

Андрій: Я вас розумію.

Іван: Як не розуміти.

Андрій: Кажу вам, Іване… Є ще й люди!

Іван: Та, видно, є.

Андрій: І вихід знайдеться.

Іван: Нам лиш з того лісу вийти… Та від жорен відв’язатися… Голими руками того чуда не втнеш, а Україна одного разу постати мусить.

Данило: І постане!

У хаті гамір. Ір підбігає до дверей і наслухує.

Данило: (показує на Ір) Дожилася. Що ж… Твердими бути мусимо… Куди б ми зайшли в такі мізерні времена без твердости.

Ір: (стукає до дверей) Не правду! Не правду каже!

Данило: Йому вже одна правда.

Голос з хати: Свідок Наталка Михайлюк!

Ір: (до Нати, що стоїть рівна, мов статуя) Кажи тільки правду!

Ната: Не лякайся… сестро (Наталка виходить).

Ір: Ну, й чого ж ви мовчите? Крутіть! (кидається до жорен і починає їх крутити. До партизана на горищі) Ей, ви там! Куди дивитесь? Ніч!

Партизана на горищі: Для нас нема ночі.

Ір: То співайте!

Партизана на горищі: Суд іде.

Ір: Але ж як можна? Що ви не розумієте? (лишає жорна і швидко лізе по драбині).

Партизана на горищі: Не вільно сюди! Назад! (Ір зупиняється на драбині).

Іван: Не знає де діти серце.

Ір: (до Андрія, що присів у куті на мішку) Андрію! Кажіть! Ви ж все знаєте!

Андрій: Шукаю слова.

Ір: Кричати треба!

Андрій: Це ліс, Іро! І ніч.

Іван: Ми тут, пані, не винні.

Ір: Не виправдовуйтесь. Не вас судять.

Іван: Коли б то не нас.

Данило: Не нас? А що буде після? Скажуть: круті, без серця. А не спитають чому.

Іван: Не бачать, як на наші села бомби з літаків сиплють…

Данило: Або в ясир женуть.

Іван: Або як он в Іванні… У церкву загнали і всіх живцем… Як дрова… До тла… На попіл. Що скажете?

Ір: Та мовчіть. Суд же йде! (уважно слухає) Так! Так! Наточко! Це все правда.

Виходить Клавдій. Ір зіскакує з драбини.

Ір: Що ви сказали?

Клавдій: Що знав і що міг.

Ір: Його вб’ють?

Іван: А! Звідки!

Клавдій: Платон хоче знати, чи робив він те з серця, чи за гроші.

Ір: Які там гроші! Господи Боже! З болю! З розпачі!

Данило: Чоловік розгубився.

Ір: Погубився. Погиб! Загинув. Умер.

Андрій: Стратив надію.

Іван: Вирвали з нього серце живим.

Клавдій: Шукаєте виправдання… Спадлючився та й годі.

Андрій: Ідеологічно виправився.

Клавдій: Це для мене замудро.

Андрій: Але можливо — зрозуміло.

Данило: Ой, ні! Це ледве чи зрозуміло.

Іван: Для людини…

Партизан на горищі: Як бачу — ви, Даниле, мудрець.

Данило: Не менший від тебе… Коли я німця періщив — ти ще був лиш духом святим.

Партизан на горищі: Лише, мабуть, не з того боку.

Данило: А от злізь і я покажу тобі з якого…

Партизан на горищі: Я своє діло роблю…

Данило: Хитрий він сьогодні… А того й не знає, скільки то народу на Сибір пішло, поки він на те горище заліз.

Андрій: Не дивуйтесь, Даниле… І ви були молоді.

Данило: Був. Не можу сказати: був. І не каюсь.

Андрій: Нема перед ким каятись.

Данило: Та таки нема.

Іван: А! Сибір, Сибір! І Сибір лопне.

Данило: Правду кажеш. Ось лиш народ підросте…

Андрій: Та трішки розумом окріпне…

Данило: Но… Вибачайте… Що маєм — маєм… А вам не шкода, що вас з міста вирушили за гарма-дарма?

Андрій: Шкода, Даниле.

Данило: Мабуть там видніше. Ось у вас ще білі штани.

Клавдій: Хе-хе-хе!

Данило: Не знати — чого їм смішно?

Андрій: Пан професор має таку вдачу.

Данило: А! Вдача? Вибачайте.

Виходить Ната. Ір кидається до неї. Ната рівна, спокійна, поважна.

Данило: Коли дивлюсь на ту пані — робиться легше.

Ір: Нато?

Ната: Так. Все. Дай цигарку.

Ір: Нато? Я не вірю! Я не вірю! Це не може бути.

Ната: Вже… Є (дядьки дивляться на Нату незрозуміло)… Чого так дивитесь?

Данило: Ви щось казали…

Ната: То до неї… Бачте яка вона.

Іван: (з другого кінця) Слухай, Даниле! Слухай… А може б так того… Може б так простити… Тож Христос…

Ната: (перебиває) Іване! Ви простите, але він не простить…

Іван: Так вже він затратив лице? А чого ж він хоче?

Ната: Каже, що ви з німцями.

Іван: (грізно з другого кінця сцени, встаючи з лантуха) Хто з німцями?

Данило: Як то з німцями?

Іван: А чи сказав йому Платон у вічі: ти брешеш!

Данило: Вмерти мусить той чоловік. Він каже неправду проти Бога. Ми тут біля оцих жорен… На самому, можна сказати, краю життя…

Ір: Не будьте такі сердиті.

Данило: Як то сердиті? То я маю і тут мовчати? Тут? У себе? (показує на жорна) Біля отієї машини… Тисячі літ…

Ір: Та він і сам не знає, що каже.

Данило: То хай спитає.

Ір: Я ж вам казала… Колись і він був…

Данило: Був! Був! Каналії! Життя так спотворити!

Здалека чути дзвін тривоги.

Партизан на горищі: Увага! Літаки!

Всі втихають. Один з дядьків підсуває колодочку, стає на неї і прикручує світло. Півтемно. Непорушно і мовчазно. З хати, серед великої тиші, доносяться лише слова Платона.

Платон: І ви кажете, що для того треба стати Юдою? Донос! Зрада! Підступ! Щоб все згинуло, лиш ви жили? Так, чоловіче, не буде! Ми будемо жити — вмруть нечисті!

Літаки літають над хатою, їх рев заглушає слова Платона.

Данило: Пролітають! (головою показує вверх).

Іван: Шукають.

Данило: Здається, пролетіли (до Андрія). А ви ж, пане, як? То ж ми вас знаємо. Чули багато… Залишаєтесь з нами, чи як?

Андрій: (сидить спиною до глядача) Що ж тут маю робити?

Данило: Хіба те, що й ми.

Іван: Не личить їм це, Даниле. Україна є ж не тільки тут… Світ широкий.

Андрій: Ото ж то.

Іван: Бо у лісі… Як тут скажеш… Серця тут багато, але кожнє серце — серце… І тільки.

Данило: Ми тут з Данилом та з Платоном все кажемо: як не буде наших у світі — все ніпочом! Ми тут… Це правда! Але рішають — там! (спльовує).

Іван: Рішають там! Що й казати.

Данило: І хоч-не-хоч, а світу нам треба!

Іван: Трудно!

Виходить партизан.

Партизан: Суд вислухав свідків оскарження. Черга за свідками оскарженого. Просимо Андрія Михайлюка. Пане Михайлюк! Чи погоджуєтесь сказати слово в користь підсудного?

Андрій: Так (до Андрія підбігають Ір, Ната, Клавдій).

Ір: Що ж ви скажете?

Ната: Що ти скажеш?

Андрій: Правду.

Клавдій: Я так і думав.

Ната: Дякую, милий!

Андрій відходить.

Клавдій: Це є властиво те… Я був завжди переконаний…

Ната: В чому?

Клавдій: В його непослідовності…

Ната: Я вас не розумію.

Клавдій: Що тут розуміти.

Іван: Де суд — там треба розуміти. Христос казав просто: не судіть… А ви ж, професоре, чую християнин…

Клавдій: Ви, Іване, цього не розумієте.

Іван: Може. Може…

Голоси: Тихо там!

Всі скупчуються біля дверей і уважно наслухують.

Голос Платона: Ви зветесь? (перерва) Народжені? (перерва). Хочете свідчити в користь підсудного?

Голос Андрія: Так.

Голос під дверима: Що він скаже? Що він скаже?

Ір: Що він скаже?

Ната: Тихо!

Всі: Тихо!

Голос: А чи можна відчинити двері!

Інший голос: Хочемо також чути!

Голос з хати: Відчиніть двері! Слухайте!

Двері відчиняються, з хати сяйво, що яскраво освітлює насторожені обличчя.

Голос з надвору: Ми хочемо також чути!

Голос з іншого боку: І ми!

Голос ще з іншого: І ми!

Голос з хати: Всі! Слухайте!

Відчиняються всі зовнішні двері, всі віконниці… Появляються голови. Люди витягаються, стають на пальці. Зброя, яскраве світло…

Голос: Я його бачу! О! О! Бачиш? Сидить?

Другий: Де? Де?

Інший: Так, так, так! Бачу, бачу! Опустив очі!

Інший голос: Михайлюк, Михайлюк! Говорить Михайлюк!

Голоси: Тихо! Тихо там!

Андрій говорить, його голос вириває́ться з невідомого і виповняє всю залю глядачів.

Голос Андрія: Що можу сказати у користь цієї бідної, загубленої людини? Лише те, що вина тут не її, як такої. Вина є всіх нас, наших батьків, наших дідів… Що ми послухали не тих пророків, що ми пішли за болотяними огнями, що ми вбили в собі віру в добро, і віру в правду…

Зупиняється…Чути шум подібний до далекого рокотання грому… Вириваються окремі, невиразні вигуки.

Голос Андрія: На нас наступають зі сходу і заходу, нас хочуть стерти з цього простору, вирвати з цієї землі…

Вигуки: Не вирвуть! Не зітруть!

Всі: Правди! Правди вимагаємо! ПРАВДИИИИ!

Голос Андрія: Ми є правда! Наша правда — твердість! Наша правда — любов! Наша правда — вічність! Нас не знищити силою зброї! Ані

страхом, ані зрадою, ані підкупом, ані обманом! Ми творимо суд! Перед нами не злочинець, а жертва. Це козлище днів наших, це невмолимість… І не ми його засуджуємо! Його засуджує та сила, що увійшла до нього. Він упав і ми не можемо подати йому руку допомоги! Мо-лі-мо-ся, браття!

Всі: (ніби далека луна) Мо-лі-мо-ся!

Ір: Андрію! Не вбивайте!

Голос з хати: Він вибрав смерть!

Ір: (вискакує на драбину) Не вбивайте!

Голос з хати: Він вибрав смерть!

Ір: Помилуйте!

Голос з хати: Він не хоче!

Всі: Хай умре! Хай умре!

Зривається пісня: "Небо синє, земля чорна, земля чорна — та гей!" Виходить Андрій. Він втомлений і витирає чоло… Пісня нараз вривається, з дверей виводять зв’язаного Петра Івановича. Всі розступаються, дають йому дорогу. Він йде поволі, з опущеною головою. Люди проводять його мовчазним поглядом. При виході до нього кидається Ір…

Ір: Петре! Не йди! Не йди, Петре!

Петро Іванович не відповідає. Зникає за порогом в темноті. Виходить Платон.

Платон: (серед глибокої загальної тиші) Сталося!

Данило: Твердими, Платоне, в ці часи бути мусимо!

Загальне, мов рокіт грому, бурчання народу.

Платон: Загнали нас в цю землю, а земля — земля!

Всі поволі з гамором виходять. Лишаються Платон, Іван, Данило…

Платон: Го-го-го! Воно вже і світає, а тут ще стільки недомеленого… Сарафино!

Сарафина: (з хати) Та йду вже, йду!

Платон: Поспішися!

Виходить Сарафина, закачує рукави, підтикає спідницю, крутить жорна. Платон жменями сипле під жорна зерно… До відчинених дверей вривається світанок, повіває вітер, хитає предмети. Чути спів птахів і далекий гуркіт літаків.

Завіса поволі закривається.